

Úvod

Slovo malebno, malebný, je i dnes často užíváno v rámci běžného jazyka a ať již v češtině, nebo i v ostatních jazycích se s ním setkáváme především při estetickém hodnocení krajiny. Většina lidí si ovšem neuvědomuje, že kdysi bylo malebno přímo jednou z estetických kategorií, pojmem, o kterém se publikovaly práce a o kterém se vedla vášnivá polemika. A existovala i celá řada cestovatelů či výletníků, kteří vyráželi na cesty, aby ho hledali, ba dokonce aby ho „lovili“. Tehdy se ovšem tímto pojmem označovaly scenérie poněkud jiného rázu než dnes. Pokud dnes použijeme spojení typu „malebná vesnička“, nebo „malebné Třeboňsko“, tak máme před zrakem značně jinou scenérii, než měli ti, kteří nad malebnem uvažovali a v krajině jej vyhledávali. Třeboňsko by pro ně bylo asi krásné, ale jistě ne malebné, zatímco např. u Kokořínska by to již připustili. Kdyby se ale několik rybníků vypustilo, Třeboň samotná nechala poněkud zchátrat, možná zčásti vyhořet, a pak se opět nechala zarůst, dalo by se o použití termínu malebný uvažovat. A ona současná vesnička by se musela proměnit částečně v ruiny, ve kterých by po blátivých cestách v polorozpadlých plotech volně pobíhala zvířata, děti v roztrhaných šatech by si hrály na zemi, či se sušily u ohně atp. Malebno ve své době označovalo mnohem divočejší scenérie, a jistě ne idylická zákoutí – ta byla naopak jeho pravým protikladem.

V této práci ale nepůjde ani tak o analyzování či dokumentování změn tohoto typu v jazyce, jako spíše o využití diskuze nad malebnem ke zkoumání proměn našich preferencí vůči krajině a přírodě a též zkoumání vztahu našich zkušeností s vizuálním uměním při pohledu na krajinu. Malebno bylo

(a do jisté míry stále je) totiž pojmem používaným pro specifickou estetickou, *výtvarnou*, kvalitu krajiny i lidských děl.

Diskuze, ona *picturesque controversy*, která se nad ním spustila na přelomu 18. a 19. století, vedla k zamýšlení se nad vztahem umění a přírody, stejně jako ke vnímání krajiny skrze zkušenosti získané především ve styku s malířským uměním. Současně vedla k pokusům vymezit další estetickou kategorii vedle krásna a vznešena, a ukázala tak problematičnost, nebo naopak inspirativnost předchozích estetických koncepcí. Měla však ohlas nejen v oblasti obecné teorie umění či estetiky, ale zasáhla inspirativně i do zahradní architektury, turistiky, architektury i samotného malířství.

Předkládaná práce bude mít sice tyto „praktické“ oblasti na mysli, ale bude se držet převážně filosoficko-estetického diskursu. Bude tedy sledovat především pokusy vymezit malebno jako estetickou kategorii. Toto zaměření se totiž objevuje v poměrně značném množství literatury, které bylo o malebnu napsáno, spíše výjimečně. Systematicky a důsledně se z takového úhlu díval na diskuzi nad malebnem vlastně jen Walter J. Hippel (*The Beautiful, the Sublime and the Picturesque in Eighteenth-Century British Aesthetic Theory*),¹ zatímco drtivá většina dalších prací zkoumala malebno především jako kulturní kategorii, která se různě projevovala v oblastech od *picturesque tours*, přes proměny v anglické zahradní architektuře, až po urbanismus. Teorie malebna pak pro autory představovala pouze součást či explicitní vyjádření proměn těchto disciplín. Z hlediska metodologického bude ale tato práce mnohem více prací esteticko-historickou a prací interdisciplinární, než byl Hippelův kritický filosofický pokus o průzkum logických konstrukcí argumentace jednotlivých myslitelů, jenž usiloval dokonce o jakési studium evoluce „*Zeitgeistu*“.² Mým cílem je spíše se pokusit představit ideje tehdejších myslitelů v určité komplexnosti a v určitém kontextu, především s ohledem na proměny postoje k přírodě. Jednou z hlavních odlišností této monografie od Hippelovy práce je výhradní zaměření na

problematiku *picturesque*, neboť Hipple dělí svůj zájem mezi ně a kategorii vznešena a krásna. Také se pokusím o podstatně širší historický záběr či rámec směřující ke sledování reinterpretace pojmu malebna v 19. a 20. století, jakkoli si nebudu klást za cíl zmapování situace ve všech zemích. Budu se zabývat jednak Británií, kde se koncept malebna zrodil, kde je považováno za do jisté míry samostatnou periodu³ a ke kterému se vztahuje řada literatury, a poté bych se rád alespoň rámcově zaměřil na specifickou situaci u nás, ve střední Evropě, resp. v německojazyčných zemích a v Čechách.

Nebudu pochopitelně navazovat pouze na Hipplea – stále aktuální a základní práci zůstává Husseyova monografie *The Picturesque. Studies in a Point of View* z roku 1927.⁴ Hussey předložil problematiku malebna z pohledu nejen teoretické literatury, ale především cestování a cestovatelské literatury, zahradní architektury a architektury obecně. O takovou komplexnost se ovšem nemohu na (grantovým příspěvkem i mými silami) omezeném rozsahu této publikace pokoušet, a ani by nemělo smysl opakovat vše po Husseyovi. I tak ale čtenář najde zejména v úvodní kapitole pokus vylíčit kulturní kontext v Británii ve vztahu k postoji k přírodě, i nastupující kategorii malebna v závislosti na současném stavu bádání.

Prací, o niž jsem se opíral, a dokonce mi byla původně základním inspiračním vzorem, je kniha Malcolma Andrewse z roku 1989 *The Search for the Picturesque*,⁵ zaměřená především na cesty za malebnem a následovaná neocenitelným Andrewsovým obsáhlým trojdílným vydáním pramenů k teorii malebna (byť opět s akcentem na cesty).⁶

Inspirací mi byla i práce Johna Macarthurra *The Picturesque. Architecture, Disgust and other Irregularities*⁷ z roku 2007, jakkoli bych s ní v řadě bodů nesouhlasil, a jakkoli její základní zaměření na architekturu mi je vlastně ze všech jmenovaných oblastí, kam „malebno zasáhlo“, nejvzdálenější. Přesto tuto publikaci oceňuji pro její snahu jít po jednotlivých problémech, které se v rámci *picturesque controversie* projeví, a pro po-

kus ukazovat jejich aktualitu. Stejnou snahu ukázat modernost teorie malebna najdeme ve velmi zdařilé a inspirativní publikaci německé teoretičky zahradní architektury Kerstin Walterové *Das Pittoreske* (2006),⁸ která je současně založena i na důkladné znalosti pramenů z 18. století. Má práce bude ale spíše historická – kategorie malebna, jak ji chápali myslitelé z přelomu 18. a 19. století, vlastně nikdy nebyla v českém kontextu představena, má smysl proto vyplnit především tuto mezeru.

Co odlišuje tuto práci od ostatních, včetně Hippleovy, je ale pokus akcentovat pojetí malebna jako specifické kategorie pro zážitek s přírodou. Byla to právě kategorie malebna, spolu se vznešenem, která byla svým způsobem „zavedena“ v průběhu 18. století, aby pomáhala popsat zážitky s přírodou, jež tehdy doznaly zásadních změn. Od obdivu k přírodě člověkem ztvárněné, ať již zemědělstvím či uměním, se pozornost obrátila k doslova divokým a neuspořádaným terénům, kde se příroda projevovala nejsvobodněji. I když teoretici malebna zakládali tuto kategorii na zkušenosti s obrazy, cílem bylo ocenit obdobné scenérie v terénu a pak přenést zkušenost s nimi i např. do zahradní architektury.

Z výše řečeného tedy vyplývá i základní rozvržení knihy na tři základní části, z nichž každá se poněkud liší i formou. V první části najdete uvedení do dobového kontextu: nejdříve se pokusím alespoň rámcově, na příkladu vztahu ke krajině, ale třeba i zahradní architektury či přírodních věd a krajino-malby charakterizovat základní změny, kterými prošla britská kultura během 17. a 18. století – protože pravděpodobně právě tehdy a zde nejdříve došlo k zásadnímu zlomu ve vztahu k přírodě v takové míře v rámci evropské kultury. A právě zde pak v průběhu druhé půle 18. století vykristalizovalo zaměření i na malebné kvality krajiny i lidských objektů. V další kapitole se již posuneme k vlastní britské estetice, především s ohledem na vztah k přírodě a počátkům užití kategorie malebna.

Vlastním jádrem práce bude prostřední část, ve které se pokusím kritickým způsobem představit a analyzovat díla čtyř hlavních představitelů teorie malebna. První kapitola bude věnována Williamu Gilpinovi, který byl jakýmsi prekursorem dalších teoretiků. Byl to on, který díky svým popisům cest zpopularizoval malebno jako kategorii vhodnou pro popis zážitku s přírodou, ale byl to také on, který se pokusil napsat práci věnovanou výhradně tomuto pojmu. Za nejvýznamnější díla však považuji texty Uvedala Price, který se pokusil jako první konzistentně a systematicky položit základy teorie malebna, a především se ho pokusil vymezit jako samostatnou estetickou kategorii vůči kráse a vznešenu, a současně jej odpojil od závislosti na malířství a udělal z něj pojem vhodný pro reflexi zážitků všech smyslů. V rámci poslední kapitoly této části se věnuji názorům dalších účastníků diskuze navazujících na vydání prvního Priceova eseje, tedy myšlenkám Humphryho Reptona a Richarda Payne Knighta. Kapitoly druhé části budou také doplněny životopisnými boxy jednotlivých autorů, které nám pomohou lépe pochopit některé jejich názory.

Závěrečný oddíl práce pak zahrnuje tři kapitoly zabývající se dalšími osudy této kategorie v průběhu 19. století v samotné Británii, ale i Německu a českých zemích prakticky do první světové války. Kapitola o 20. století bude následně obsahovat nejen představení děl autorů, pokoušejících se koncept malebna reinterpretovat pro současné umění či urbanismus (zejm. N. Pevsnera), ale seznámí vás rámcově i s historickou literaturou na toto téma.

Text knihy jsem se snažil doplnit i obrazovým materiálem, především v první kapitole, bohužel z rozsahových, resp. finančních důvodů nebylo možné tento doprovod dále rozšiřovat.

Osobně je mi přístup hledačů malebna blízký - oceňuje v podstatě divokou přírodu, ale stejně tak kulturní krajinu i lidská díla, není ani tak exaltovaný anebo chmurný jako

pohled romantiků, ani tak zahleděný do ideálního věku jako ten klasicistní. Je mi současně blízké okouzlení mnoha z nich italskými scenériemi, protože i když jsem si bohužel neudělal nikdy čas na nějakou *Grand Tour*, jako mladý student estetiky a dějin umění jsem při svých prvních samostatných cestách čtyřikrát zamířil právě do Říma a okolí, ať již autostopem, autobusem či letadlem. Současně jsem měl vždy rád ne zcela upravenou, „divokou“ přírodu hor a lesů (do té jsem ovšem zamířil až později a spíše do tropů), a jakkoli se jedná o poněkud problematickou ba zcela paradoxní kombinaci zalíbení (kulturní krajina Lazia s nedotčenou přírodou), právě estetika malebna se obojí snaží propojit. Sám jsem dlouhá léta také kreslil, živil se nějaký čas jako grafik a kreslíř, a proto je pro mne přes všechny mé přírodovědné zájmy nejbližší „čtení krajiny“ právě skrze vizuální zkušenost formovanou výtvarným uměním – i když si dnes uvědomuji, jak omezující tento přístup někdy může být.

Věřím, že se mi podaří alespoň částečně představit tak zajímavé, a přitom u nás tak pomíjené období, které je zajímavé nejen jako kapitola v historii vnímání přírody, či specifického vkusu, zahradní architektury či architektury obecně, ale v lecčems může být aktuální i dnes. Doufám jen, že jsem se nedopustil příliš mnoha zjednodušení či přímo omylů v oblastech, které teprve postupně objevuji, jako je zahradní umění a jeho teorie, či dokonce urbanismus.

Závěrem bych rád poděkoval agentuře GAČR za finanční podporu a všem, kteří mi při práci na knize pomohli. Děkuji především za velmi pečlivou revizi rukopisu a cenné postřehy či rady Janu Staňkovi, dále děkuji za pomoc ve formě rad a komentářů, překladu, poskytnutí fotografie atp. Miloši Pejchalovi, Luboru Kysučanovi, Ondřeji Dadejkovi, Vladimíru Czumalovi, Zuzaně Šťastné, Tomáši Hlobilovi, Michalovi Šimůnkovi, Pavlíně Dvořákové, Barboře Bakošové a Lukáši Lattenbergovi.